

ANNA PODSTAWKA

KASPROWICZOWSKI ŚWIAT WYOBRAŹNI

Karol JAWORSKI, *Poetycka wyobraźnia dendrologiczna Jana Kasprowicza*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, ss. 234, 8 nlb.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rh.2017.65.1-13>

Seria „Młoda Polonistyka”, prezentująca naukowe osiągnięcia laureatów Konkursu im. Czesława Zgorzelskiego¹, zajmuje już rozpoznawalne miejsce wśród inicjatyw wspierających rozwój polskiej humanistyki. Cykl publikacji książkowych, sygnowany przez Konferencję Polonistyk Uniwersyteckich, ukazujący się nakładem Wydawnictwa KUL od 2012 roku, zainicjowała praca Karola Jaworskiego *Poetycka wyobraźnia dendrologiczna Jana Kasprowicza*, napisana pod opieką naukową prof. Barbary Bobrowskiej w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, nagrodzona w dziesiątej, jubileuszowej edycji konkursu².

Trzeba przyznać, że Autor wykazał się dużą odwagą oraz intuicją filologiczną, by podjąć jeden z ważnych tematów kultury polskiej (drzewo, las, przyroda) – w sposób szczególnie zakorzeniony w życiu i dziele Jana Kasprowicza – który

---

Dr hab. ANNA PODSTAWKA – Instytut Filologii Polskiej KUL, e-mail: podanna@kul.lublin.pl

¹ Zob. www.kul.pl/konkurs-o-nagrade-im-czeslaw-zgorzelskiego,art_3592.html.

² W serii „Młoda Polonistyka” Wydawnictwa KUL ukazały się dotąd następujące rozprawy magisterskie: t. I: Karol JAWORSKI, *Poetycka wyobraźnia dendrologiczna Jana Kasprowicza*, Lublin 2012; t. II: Dorota JARA, *Warsztat pisarski Piotra Skargi – retoryczne ukształtowanie wybranych pism polemicznych królewskiego kaznodziei*, Lublin 2013; t. III: Anna KOŁOS, „*Fides quaerens intellectum*”. *Wiara i rozum w barokowym konceptyzmie Macieja Kazimierza Sarbiewskiego i Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, Lublin 2013; t. IV: Olga STRAMCZEWSKA, *Interpunkcja transkrypcji. Znad „Rozmyślenia przemyskiego”*, Lublin 2014; t. V: Anna Marta DWORAK, *Obrazy Rosjan w pamiątkach z lat 1828-1835*, Lublin 2014; t. VI: Małgorzata MIŁAWSKA, *Język bohaterem filmu. Analiza „Dnia świra” Marka Koterskiego*, Lublin 2015; t. VII: KAROLINA GÓRNIAK, *Dwudziestowieczna poezja polska w kontekście anglo-amerykańskiego modernizmu. „Słoje zadrzewne” Tymoteusza Karpowicza i „The Pisan Cantos” Ezry Pounda*, Lublin 2016; t. VIII: BARBARA ŁUKASZEWSKA, „*Siedem psalmów pokutnych*” z rękopisu numer 183 Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. *Edycja*, Lublin 2016; t. IX: JAN KSIĘŻYK, *Znaczenie ekfrazy dla poetyki narracji eseistycznej – formy ocalania wartości i doświadczania piękna w eseistyce Zbigniewa Herberta*, Lublin 2017; t. X: URSZULA MODRZYK, *Polskie przyimki złożone w reprezentacji LFG na przykładzie wyrażen „na rzecz” i „do spraw”*, Lublin 2017. W 2018 roku ukaze się praca Aleksandry Wieczorkiewicz, *Piotruś Pan w Ogrodach Kensingtonskich*, nagrodzona w szesnastej edycji konkursu.

dotychczas nie doczekał się od dawna już postulowanej monografii. Podążając tropem sygnalnych ujęć problemu Kasprowiczowskiej florystyki (m.in. w pracach Wacława Borowego, Zygmunta Zaleskiego, Jana Józefa Lipskiego, Jana Tuczyńskiego, Ireneusza Sikory czy Wojciecha Gutowskiego), młody Badacz postawił sobie za cel przybliżenie wyobraźni poetyckiej autora *Hymnów* przez pryzmat jednego, charakterystycznego dla niej tematu, w myśl przywołanego na wstępie stwierdzenia Baudelaire'a, że „aby przeniknąć duszę poety, trzeba wyszukać w jego dziele słowa, które powtarzają się najczęściej” (s. 12). Jednym z symboli-kluczy w twórczości Kasprowicza jest drzewo, co potwierdziły wnikliwe badania frekwencyjne, korzystające z metod językoznawczej statystyki³. Mając na celu możliwie najbardziej precyzyjne zrekonstruowanie wielopłaszczyznowego modelu Kasprowiczowskiej wyobraźni dendrologicznej, Autor opiera się przede wszystkim na zapleczu tradycji tematologicznej, a zarazem poszukuje adekwatnej propozycji metodologicznej w toku integracji różnych dyskursów – mitograficznego, archetypicznego, psychoanalitycznego czy intertekstualnego. Jest to niejako konsekwencją słusznego założenia, że badanie twórczej wyobraźni za każdym razem wymaga indywidualnie dopasowanych do analizowanego materiału strategii lektury oraz uwzględnienia historycznego kontekstu różnych kodów i znaków kulturowo-językowych. „Dotknąć osobniczej imaginacji, to zatem ukazać jej wyobrazeniowe wariacje na tle struktur archetypalnych podświadomości zbiorowej, to wyeksponować występujące między nią a tymi fenomenami napięcia; próbować zrekonstruować to, jak wyobrazeniowy idiom formuje się poprzez starcie z innymi silnymi wyobrazeniowymi idiomami i w końcu podjąć próbę określenia mocy i zasięgu promieniowania (oddziaływania) tej wyobraźni” (s. 20). Zdaniem Karola Jaworskiego jedynie przyjęcie takiej wieloperspektywicznej optyki warunkuje ukazanie indywidualności poetyckiej Kasprowicza, wyrosłej „na polu tradycji, mitu i symboli – a zatem w kulturowej przestrzeni będącej doświadczeniem każdego człowieka” (s. 20-21).

Gdzie zasadzają się korzenie dendrologicznej wyobraźni autora *Księgi ubogich*? Jakie są źródła jego wyjątkowo silnej predylekcji do eksploatacji motywów florystycznych? W otwierającym książkę przeglądowym rozdziale, posługując się metaforą palimpsestu, Autor dokonuje opisu synkretycznego funda-

³ Szczegółowe dane dotyczące arboralnej leksyki poety – nie tylko łączącej się z charakterystycznymi dla jego twórczości aktualizacjami dendromorfizacyjnymi, ale bardzo często pełniącej też funkcję mimetyczną czy ornamentacyjną – zawierają listy frekwencyjne i rangowe rodzajów drzew zamieszczone przez autora w aneksie (s. 185-192). Ujęcia tabelaryczne stanowią punkt odniesienia do analiz prowadzonych w głównym zrębie wywodu, mogą też służyć jako materiał wyjściowy do głębszej, *stricte* językoznawczej refleksji badawczej.

mentu arboralnego imaginarium poety. Powołując się na dotychczasowe ustalenia kasprowiczologów, wyróżnia najistotniejsze komponenty wyobraźniowego potencjału artysty, osadzające się w najgłębszych rejonach nieświadomości i pamięci autochtona, kształtowane i niejako dodawane w trakcie rozwoju osobowości twórczej, w toku edukacji oraz poprzez aktywny udział w kulturowym dyskursie epoki. Autor dąży do wykazania, że struktura poetyckiej wyobraźni dendrologicznej Kasprowicza zorganizowana jest przez szereg dopełniających się warstw, których dominanty stanowią: indywidualne predyspozycje, głębokie doświadczenie ziemi (w szczególności jednogłośnie podkreślane przez badaczy „zarodki kujawskie”), światopoglądowo-filozoficzna atmosfera końca XIX stulecia (recepja wedyjskiego animizmu, myśli Herderowskiej czy monizmu transcendentnego), wreszcie tradycja literacka.

Centralne miejsce w studium Karola Jaworskiego zajmują rozdziały skoncentrowane na gruntownej analizie formuł wyobrazeniowych dwóch głównych wariantów tematu drzewa – dendromorfizacji oraz szumu drzew. Podjęte w drugim rozdziale badania strategii dendromorfizacyjnych w twórczości Kasprowicza poprzedzają próby określenia statusu i zakresu pojęcia, rozpatrywanego zarówno w kategoriach figury stylistycznej, jak i z perspektywy bardziej złożonych struktur świata przedstawionego, w których motyw drzewa dynamizuje konstrukcję schematu fabularnego, staje się osią kompozycyjną bądź urasta do rangi naczelnego tematu utworu. Początkowy etap refleksji analitycznej wyznacza chronologiczny przegląd oraz ewidencja porównań opartych na akcentowaniu analogii bytowej w relacji człowiek – drzewo, które – jak się okazuje – stanowią niezwykle trwałe element Kasprowiczowskiej poetyki. Porównania z *comparansem* florystycznym eksploatują całe bogactwo flory drzewnej, a przy tym zdecydowanie przeważają nad zestawieniami z *comparansem* animalistycznym czy reistycznym. Są one bardzo znamienne dla wczesnych utworów poety, utrzymanych w konwencji naturalistycznej, gdzie – zdaniem Autora – „komparatywy dendrologiczne motywowane są nie tyle (a na pewno nie przede wszystkim) chęcią wyeksponowania estetycznej funkcji języka, ile stanowią zapis podstawowego i częstego schematu ludowego rozumowania, jakim jest zestawianie, porównywanie czy wskazywanie analogii – z tego wynika częstość ich występowania” (s. 52). Według poczynionych obserwacji, frekwencja stosowanych przez Kasprowicza porównań dendrologicznych wyraźnie maleje w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, wraz z przejściem artysty ku estetyce modernistycznej. Uaktywniają się za to jego predylekcje do tematyzowania aktu dendromorfizacji, przeanalizowane na różnych przykładach, od wczesnych liryków (sonet *Szum drzew*, 1891; poemat

Przy szumie drzew, 1892), przez czterosonety cykl [*Tęsknię ku tobie, o szumiący lesie!*] włączony do tomiku *Krzak dzikiej róży* (1898), po *Księgę ubogich* (1916). Jak wykazuje ogląd całego dorobku poety, usytuowanego w kontekście potencjalnych odniesień literackich, różnego typu formuły dendromorfizacyjne obecne są na każdym etapie twórczej ewolucji. Początkowo realizują się głównie w postaci porównań, rozbudowanych figur-obrazów, natomiast w końcowej fazie światopoglądowo-estetycznego rozwoju autora uruchamiają archaiczne wyobrażenia i ludową wizję świata, a paralela kondycji życiowej rośliny i człowieka staje się podstawą dla ich swoiście pojmowanego zespolenia.

Trzeci rozdział książki przynosi wszechstronną analizę najbardziej chyba charakterystycznego aspektu wyobraźni dendrologicznej Kasprowicza, jakim jest szum drzew. Jako punkt wyjścia oraz dyrektywę metodologiczną Autor obiera fundamentalne rozpoznania Jana Józefa Lipskiego, który zauważał pojawianie się tego motywu już w juveniliach poety i jego trwanie – w mniejszym bądź większym natężeniu – aż do *Mojego świata* (1926). Podjąwszy nową próbę rekonstrukcji ewolucji formuły wyobrazeniowej szumu drzew, Karol Jaworski obserwuje początkowe powielanie przez Kasprowicza kształtu stylistycznie skonwencjonalizowanych fraz, wyzyskiwanie przede wszystkim funkcji mimitycznej, a także ornamentacyjnej, typowej dla konstrukcji pieśni ludowej. „O ile we wczesnej twórczości obraz szumu drzew zyskuje charakter lejtymotywowo powracającego w planie stylistycznym obrazu-inkrustacji poetyckiej, w planie świata przedstawionego – atrybutu przestrzenno-akustycznego, wreszcie w planie sensów naddanych – obrazu-epifanii [...], o tyle, wraz ze zwrotem symbolistycznym w jego poezji, urasta on do naczelnego symbolu-klucza, i centralizując się, tematyzuje zarazem utwory” (s. 88). Począwszy od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, pole semantyczne Kasprowiczkowskich figur dendrologicznych znacząco się wzbogaca, nabierając nowych jakości. Dlatego za Jean-Paulem Weberem Badacz proponuje wyodrębnienie z tego okresu zespołu tzw. tekstów-objawień, w których temat szumu drzew uobecnia się w sposób szczególnie wyrazisty, wyrastający z podglebia doświadczeń wewnętrznych i epifanicznych.

Obserwacje przeprowadzone na reprezentatywnych tekstach, wyekscerpowanych z całej twórczości literackiej, są próbą wykazania, że wyobraźnia poety jawi się jako potencja o naturze synkretycznej, głęboko zanurzonej w pierwotnym rozumieniu świata oraz filozoficznym i literackim kontekście epoki. Źródła poetyckich wizji miewają różnorakie proveniencje, wyprowadzone między innymi z silnie inspirującej Kasprowicza poetyki Shelleyańskiej, jak również rodzimej – przede wszystkim wywodzącej się od Słowackiego (obrazy o konotacji muzycz-

nej lasu instrumentu, poety harfy; symbolika wiatru czy szumu jako przekaźnika treści metafizycznych itd.). Motyw szumu drzew – przez Karola Jaworskiego określony jako lejtmotyw symboliczny (s. 129) – ewoluuje, opalizuje znaczeniami, czerpie z wyobrażeń typowych dla animistycznego odczuwania rzeczywistości, z tradycji literackiej, a w szczególności z atawistycznej jedności samego Kasprowicza z naturą, stanowiąc poetycką ekspresję pierwotnej emocjonalności oraz naturocentrycznego światopoglądu poety, dla którego organiczny rytm życia przyrody – jak wielokrotnie podkreślał, co utrwaliła m.in. Maria Kasprowiczkowa na kartach *Dziennika* – był najdoskonalszą muzyką, znakiem realnej obecności w niej Stwórcy-kompozytora. Kluczową rangę tego obrazu podtrzymuje kończące studium formuły szumu drzew spostrzeżenie, że ulega on szczególnemu wyeksponowaniu i nośności semantycznej, kiedy pojawia się w roli klamry spinającej cykl czy tom wierszy (*Księga ubogich*), podobnie w inicjalnych bądź finalnych lirykach, a także kluczowych scenach utworów dramatycznych (*Uczta Herodiady*, *Marchoń*).

Przywoływane powyżej tytułem egzemplifikacji utwory pokazują, że Autor posiada ambicje ogarnięcia całego korpusu tekstów literackich Jana Kasprowicza, udostępnionego w krytycznym wydaniu *Pism zebranych* pod redakcją Jana Józefa Lipskiego i Romana Lotha. Zasadniczy materiał badawczy stanowi spuścizna poetycka: teksty i różne ich warianty, zwłaszcza fragmenty zaniechane, utwory nieukończone, analizowane z myślą o możliwie rzetelnym oglądzie zawłości procesu kształtowania się twórczej wyobraźni artysty. Inne formy literackie traktowane są kontekstowo, jako poszerzenie obserwowanego pola poetyckiego, w związku z czym wskazane byłoby kontynuowanie badań poprzez bliższe przyjrzenie się utworom uwzględnionym sygnalnie, na przykład dramatom, w których nie brak interesujących aktualizacji tematu drzewa i jego wariacji. Na większą, bardziej pogłębioną uwagę z pewnością zasługuje *Marchoń* jako dzieło konsolidujące niemalże pełen zbiór życiowych doświadczeń oraz filozoficznych przemyśleń poety.

Podjęte przez Karola Jaworskiego zabiegi badawcze, konsekwentnie realizowane w prezentowanym studium, zmierzają do wykazania, że Kasprowiczkowska wyobraźnia dendrologiczna swój indywidualny kształt najsilniej uzewnętrznia w projekcjach formuł dendromorfizacyjnych oraz obrazów szumu drzew, kreowanych na zasadzie twórczej kompilacji różnorodnych kodów kulturowo-językowych. Równoczesny wgląd w poetycki pejzaż przełomu XIX i XX wieku pozwala odnotować zastanawiającą dynamikę dendrologiczno-sylwicznych asocjacji i schematów wyobrażeniowych, charakterystycznych dla całego dzieła Kasprowicza, absorbowanych zarówno przez liczną grupę poetów *minorum gentium*, jak też twórców wybitniejszych. Z tej prawidłowości rodzi się kolejne węzłowe ogniwo prowadzonych

dociekań, będących próbą określenia, na ile dendrologiczna wyobraźnia autora *Hymnów* jest wyobraźnią fundującą czy też promieniującą.

Zdaniem Karola Jaworskiego najważniejsze mechanizmy wyobrazeniowych predylekcji poety, które mogły wywołać żywy i trwały rezonans, wyłoniły się do połowy lat dziewięćdziesiątych XIX stulecia (m.in. określone jako teksty-objawienia *Szum drzew*, *Przy szumie drzew* czy minicykl [*Tęsknię ku tobie, o szumiący lesie!*]), dlatego śledzenie procesu potencjalnej recepcji tych obrazów otwiera rok 1895, docelowo obejmując świadectwa tekstowe, rozpięte na przestrzeni ćwierćwiecza⁴. Przegląd ponad pięciuset zwartych publikacji poetyckich pozwolił na uchwycenie najbardziej nośnych oraz skonwencjonalizowanych schematów. Do takich badacz zalicza formułę szumu drzew, eksponującą jego walor muzyczny, wywiedzione od Shelleya obrazy drzewa harfy i lasu harfy, wyobrażenia lasu świątyni, a także motyw spotkania kochanków w lesie. Próba chronologiczno-tematycznego opisu swego rodzaju „życia”, typowych dla ekspresji Kasprowicza wyobrażeń, ma charakter bardziej ewidencyjny niż egzegetyczny, ukierunkowany na kompleksowe zrekonstruowanie zakresu oraz siły ich promieniowania. Tę partię książki można potraktować jako wstępne rozpoznanie potencjału badawczego, zarysowanie obszaru do szerszego rozwinięcia.

Na tym nie koniec, ponieważ druga część rozdziału zmierza do zarysowania związków między praktyką poetycką Kasprowicza i wielkich poetów późnego pokolenia Młodej Polski – Bolesława Leśmiana i Leopolda Staffa. Według szkicowego rozpoznania, w wypadku autora *Snów o potędze*, pozostającego z Kasprowiczem w bliskiej relacji typu mistrz–uczeń, można mówić o bardziej bezpośredniej formie oddziaływania, tymczasem zestawienie Kasprowicza i Leśmiana ma na celu poszukiwanie paralel stylistyczno-obrazowych, wskazanie śladów pewnych głębszych zbieżności i zależności myślowych. Stwierdzenie autonomii tych dwóch silnych systemów światopoglądowo-wyobraźniowych nie wyklucza tego, że poetów łączy „uznanie dla powszechnego prawa mistycznej metamorfozy, archaiczna wyobraźnia, eksploatacja tematu ludowego, ale i kreacja wizerunku twórcy – człowieka pierwotnego, orfickiego pieśniarza uwiedzionego przez rytm, muzykę czy metasłowo jako najbardziej prymarne budulce symbolu” (s. 168).

W podsumowaniu studium poetyckiej wyobraźni autora *Księgi ubogich* Karol Jaworski wprowadza pojemną formułę „zamknięcie – otwarcie”, wytyczając tym samym horyzont dalszych badań, zarówno poprzez sugestie metodologiczne, służące bardziej pogłębionej refleksji poznawczej nad Kasprowiczkowską florysty-

⁴ Pełny spis wydawnictw poetyckich opublikowanych w latach 1895-1921 został zamieszczony w aneksie bibliograficznym (s. 213-228).

ką (jako funkcjonalne narzędzie wskazuje m.in. ekokrytykę), jak i materiały zawarte w aneksie (listy frekwencyjne), niestety pozbawione komentarza, za to niewątpliwie dające wgląd w bogatą paletę arboralnej leksyki poety. Wartościową część książki stanowi również przejrzyste posegregowana bibliografia, która stanowi kolejne potwierdzenie imponującej dociekliwości i pasji poznawczej autora. Laureat Nagrody im. Czesława Zgorzelskiego wykazuje wszechstronną humanistyczną erudycję, posługując się niemalże kompletnym literaturoznawstwem – od badania tekstów i różnych ich wariantów, poprzez elementy poetyki i estetyki wyobraźni do nowocześnie rozumianej biografistyki. Dodajmy na koniec, że Karol Jaworski jest badaczem niezwykle konsekwentnym – nie tylko precyzyjnie określił obszar swych zainteresowań naukowych, skupionych wokół twórczości Kasprowicza oraz strategii poetyckiej ekspresji, charakterystycznych zwłaszcza dla przełomu XIX i XX wieku, ale jeszcze przed ogłoszeniem pracy magisterskiej opublikował kilka dojrzałych studiów z zakresu „kasprowiczologii”⁵.

---

⁵ Zob. m.in.: *Muzyczność „Hymnów” Jana Kasprowicza*, [w:] *Pro memoria. Jan Kasprowicz w osiemdziesiątą rocznicę śmierci*, red. M. Sosnowski, G. Igliński, Warszawa 2006, s. 209-325; *Lenartowicz – Konopnicka – Kasprowicz. Paralele w obrębie stylizacji ludowej*, [w:] *Fascynacje, inspiracje, koncepcje. Romantyczne, pozytywistyczne i młodopolskie obszary wartości i znaczeń*, red. G. Igliński, Warszawa 2008, s. 15-56; *Słowiańska dykcja, muzyka i drzewo kosmiczne. Jan Kasprowicz i Konstantin Balmont – próba komparatystyczna*, [w:] *Kasprowicz a Słowiańszczyzna. W 150. rocznicę urodzin Poety*, red. M. Wnuk, K. Jaworski, Zakopane 2010, s. 95-127; *Szum drzew w świecie poetyckim Jana Kasprowicza*, [w:] *Jego świat. 150-lecie urodzin Jana Kasprowicza*, red. G. Igliński, Olsztyn 2011, s. 187-234 (artykuł ten jest fragmentem pracy magisterskiej).